

ТЕМА КОЗАЦТВА В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ ПРИКАРПАТТЯ

Однією з провідних тем в образотворчому мистецтві Прикарпаття є тема козацтва. У статті аналізуються мистецькі твори на козацьку тематику Ярослава Пстрака, Михайла Фіголя, Миколи Варенні, Богдана Бринського, Богдана Гладкого та ін. Розкриваються у творах малярства, скульптури образи козаків, Семена Височана, Богдана Хмельницького тощо.

Ключові слова: мистецтво Прикарпаття, козацтво, малярство, графіка, скульптура.

Пропонуємо читачам «України козацької» серію матеріалів на тему козацтва в образотворчому мистецтві Прикарпаття, а розпочнемо її матеріалом про твори на козацьку тематику відомого західноукраїнського художника кін.ХІХ- поч.ХХ ст. **Ярослава Пстрака** (1878–1916).

Народився майбутній художник у містечку Гвіздець теперішньої Івано-Франківської області, через рік родина Пстраків переїхала до Коломиї. Від батька, доброго скульптора та від вчителя малювання Валеріана Крицінського, Ярослав отримує перші уроки мистецтва.

Любов до козацької романтики у Я.Пстрака прослідковується ще з часів навчання в Мюнхені в Академії мистецтв і була прищеплена польським художником Брандтом. Твори на теми козацької вольності на межі ХІХ та ХХ ст. все частіше з'являлися в українському мистецтві. Зображаючи сміливих і вільних козаків, художники оспівували свій волелюбний народ і його героїчну історію. Знайомство з творами українських художників М.Самокиша, С.Васильківського, М.Івасюка, Ф.Красицького та ін., що працювали в історичній тематиці, спонукає Ярослава Пстрака до створення історичної серії часів Козаччини.

У творчому доробку художника кілька живописних полотен та графічних творів козацької тематики. У цьому жанрі Пстрак створив ряд яскравих композицій, зокрема картини «Козак веде полоненого яничара»), «Козак-литаврист», «Козацький двір», серію рисунків з козацького життя: «Козак», «Запорожець» (на коні, грає на бандурі), «Гетьман благословляє січовика», «Портрет Б.Хмельницького» та ін. Окремі композиції художника козацької тематики були здруковані на поштівках у Коломийському видавництві і були широко розповсюдженні на теренах Прикарпаття.

До музею в Коломиї картину Ярослава Пстрака «Козак веде полоненого яничара» подарував його шкільний товариш Лев Кульчицький 1939 р. під назвою «Козак веде полоненого турка» (коли виконана робота невідомо). На полотні, у техніці олійного малярства, зображено козака, на коні, який пильно вдивляється у степову далечінь, в колоритному козацькому одязі з усіма відповідними аксесуарами та з нерозлучною люлькою. Поряд приречено крокує похнюплений турок із зав'язаними назад руками, цікаво потрактований пейзаж.

У цій роботі художнику сповна вдалося емоційно розкрити патріотичну тему визвольної боротьби українського народу.

У творі «Козак – литаврист» Ярослав Пстрак зображує на передньому плані козака, який б'є у литаври, закликаючи козаків-побратимів на раду. Поруч з литавристом стоїть козацький старшина, а неподалік групи козаків, що збираються на раду.

Значне зацікавлення викликають ілюстрації Ярослава Пстрака до повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба», які мають виразний станковий характер. Вони переростають у самостійні твори, оскільки виконані не в класичних ілюстративних техніках, а олійною фарбою на полотні.

Ілюстрування повісті художник розпочинає зі сцени зустрічі Тараса з синами, які повернулися з Київської бурси. «Ну, давай на кулаки», – говорить Бульба, засукавши рукави. Він готовий поміряти силу старшого сина Остапа і переконатися чи годиться син у запорізькі козаки.

Хвилює поетичним романтизмом козацької вольності ілюстрація в якій художник хобразив Тараса Бульбу з синами, коли вони їдуть степами на Запорізьку Січ.

Вражають психологізмом ілюстрації зі сценами вбивства Тарасом молодшого сина Андрія за зраду Батьківщині і туга Тараса за Остапом, замордованим польською шляхтою. Художнику вдалося розкрити складний психологічний стан головного героя повісті Гоголя.

Особливим драматизмом сповнений твір, в якому зображено момент схоплення Тараса шляхтичами. У центрі композиції – богатирська постать козака, оточеного ворогами, які руками і зубами вп'ялися в тіло хороброго воїна. За допомогою складного динамічного рисунку художник точно і глибоко розкрив зміст цієї драматичної сцени.

На протязі своєї творчої діяльності Ярослав Пстрак залишався вірним принципам академічного реалістичного мистецтва, не підпадав під вплив модних тоді формалістичних художніх течій і напрямків. У мистецтві Ярослава Пстрака всебічно відображено життя і побут рідного краю, а його твори на козацьку тематику є скромним, але самобутнім внеском у скарбницю всеукраїнської образотворчої Козаччини.

КОЗАЦЬКИЙ ПОЛКОВНИК СЕМЕН ВИСОЧАН

Семен (Сень) Гнатович Височан – керівник великого антишляхетського повстання 1648 року на Прикарпатті на підтримку Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Рік народження невідомий, народився Семен Височан у селі Вікторів Галицького району – помер у 1666 році. Семен Височан у 1648 році очолив повстанські загони, які розрослися в 15-тисячне військо, до якого входили селяни, міщани, дрібна шляхта. Він уміло організував свою армію за зразком козацького війська на полки й сотні. За короткий час повстанці звільнили від польської адміністрації майже все Прикарпаття. Згодом Семен Височан перейшов з Покуття на Правобережну Україну, де воював у війську Івана Богуна, брав участь в обороні Вінниці. У 1659 році він отримав звання козацького полковника й продовжував

боротьбу з польськими окупантами, відзначившись під час оборони Лисянки на Черкащині.

Природньо, маючи такого славетного краянина, художники Прикарпаття у своїй творчості зверталися до образу цієї історичної постаті. Тому в образотворчому мистецтві Прикарпаття є цілий ряд творів присвячених полковнику Семену Височану.

Живописне полотно «Полки Семена Височана перед штурмом Пнівської фортеці», художник Микола Варення написав 1973 року. Вдалині на узвишші, на тлі передгрозового неба зображена Пнівська твердиня. Передній план наповнений численним людським потоком, який невдовзі, за помахом булави Височана розпочне штурм фортеці. Художник майстерно відтворив фігури повстанців і Височана на білому коні, етнографічні елементи одягу, краєвид. Завдяки композиції, колориту, майстерній техніці виконання, відчутна атмосфера напруги перед боєм. Озброєні списами, вилами, топірцями повстанці під проводом Семена Височана сповнені рішучості та відваги.

Відомий Прикарпатський художник, педагог, мистецтвознавець Михайло Фіголь створив монументальний образ Семена Височана, що композиційно нагадує давньоукраїнські портрети-парсуни доби козацького бароко. Цей живописний твір було виконано 1978 року в час відзначення ювілейних роковин повстання під проводом Семена Височана. Гордий поставою полковник зображений на тлі свого коня у весь зріст. У його правиці козацька полковницька булава, а в лівій руці опришківська бартка. За поясом-чересом пістоль, під ним порохівниця. В одязі полковника є елементи як козацького, так і гуцульського одягу. У лівій частині полотна художник зобразив побратимів Височана біля підніжжя Пнівської фортеці. Для врівноваження композиції, в правій частині полотна, в декоративному картуші, поміщено напис «Полковник Семен Височан». Незважаючи на притаманну Михайлу Фіголю декоративність образотворчої мови, помітною є портретна схожість образу Височана з відомим галицьким шанувальником полковника Василем Круком.

Чимало графічних ілюстрацій до теми історичної постаті полковника Семена Височана є у творчому доробку художника Ігора Деркача. Більшість виданих книг, підручників, історичних розвідок у яких йдеться про Семена Височана містять ілюстрації саме цього прикарпатського графіка.

2001 року встановлено пам'ятник козацькому полковникові Семену Височану в селищі Отинії Коломийського району. Біля його підніжжя на гарматі з ядрами напис: «Покутським козакам вдячні нащадки». Саме в Отинії Височан готувався до взяття Пнівської твердині 1648 року, котра вважалася наймогутнішою оборонною спорудою Галичини. В Отинії він зосередив усе своє військо, придбав артилерію й запросив на допомогу значний козацький загін. Пам'ятник виконаний у вигляді скульптурного погруддя. Автор погруддя, скульптор Микола Тимків, зосередив основну увагу на пластичному моделюванню рис обличчя полковника. Замислений про майбутню долю України, відважний воїн, який випромінює гідність і непохитну волю – таким постає перед нами образ Семена Височана.

В Івано-Франківську в 2012 році, на стіні будинку з якого розпочинається вулиця імені Семена Височана, при великому здвигу людей, з урочистою ходою представників Українського Реєстрового козацтва з різних регіонів України,

було встановлено меморіальну дошку полковнику Семену Височану. Встановлення дошки стало можливим завдяки активній культурно-просвітній діяльності місцевого осередку Українського Реєстрового козацтва. Саме завдяки ініціативі Івано-Франківських козаків, з'явилась ідея встановлення меморіальної дошки. Реалізував цю ідею в матеріалі Івано-Франківський скульптор Богдан Гладкий. Гранітна дошка з написом, силуетними зображеннями козаків на конях та бронзовим пластичним рельєфом голови полковника має яскраво виражено горизонтальну динаміку, яка підсилена нижче розміщеним сагайдаком зі стрілами. У творчих планах скульптора створення пам'ятників на малій Батьківщині полковника Семена Височана в селах Вікторіві та Височанці.

Образ полковника Семена Височана – вдячна тема для мистецької образотворчості, бо вона актуальна з огляду на потребу об'єднавчих тенденцій в сучасній Україні, для збереження історичної пам'яті та виховання патріотизму.

ГЕТЬМАН БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Богдан Зиновій Хмельницький (1595–1657), засновник козацької держави, гетьман Війська Запорізького, український військовий, політичний і державний діяч. Він був очільником Національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої. В історії України його постать визначна, хоч і неоднозначна, тому образ Богдана Хмельницького не міг залишитися поза увагою прикарпатських художників. З огляду на той час, коли пильними були мистецтвознавці від ідеології, «мистецтвознавці в цивільному», особливої вартості набувають полотна на козацьку тематику. До 300-річчя так званого возз'єднання України з Росією, яке помпезно відзначалося 1954 року, чимало художників отримало можливість звернутися у своїй творчості до цієї сторінки української історії.

З Прикарпаттям пов'язане ім'я маловідомого на сьогодні художника угорського походження Гези Розмуса (1898–1960-ті), у доробку якого є декілька полотен козацької тематики. Серед них «Богдан Хмельницький під Львовом» (1946 р.), «Тарас Бульба з синами» (1955 р.). Одним з найбільших і найвідоміших творів художника є масштабне полотно «Зустріч Б.Хмельницького з Бутурліним» (1953 р.). У цій роботі Геза Розмус заявив про себе як художник-баталіст. В центрі композиції група козаків. Величаво-урочисті Бутурлін на вороному коні і Хмельницький на білому. Трохи попереду Хмельницького Бутурлін, як «старший брат», зате його на половину перекриває кінь Хмельницького. В цьому символічному «двобої чорного і білого коней» виразно перемагає білий кінь. Про те, що Розмус не схвалював однозначно події пов'язані з Переяславською угодою, яскраво засвідчує зображена в правій частині картини постать козака, який стоїть перед поважними вершниками. В його присхиленій поставі з розведеними руками можна побачити і уклін і, водночас, «почути» запитання – «Чого приїхав?..»

Портрети Богдана Хмельницького є у творчому доробку класиків образотворчого мистецтва Прикарпаття, випускників Краківської академії

мистецтв Ярослава Лукавецького (1908–1993) та Дениса-Лева Іванцева (1910–2003). По закінченні Коломийської гімназії впродовж двох років (1928-1930) Ярослав Лукавецький навчався у Львові в Мистецькій школі Олекси Новаківського. До наших днів дійшов його рисунок вуглем цього періоду – «Портрет Богдана Хмельницького», виконаний 1929 року у виразній реалістичній манері, який є власністю Коломийського музею народної творчості Гуцульщини та Покуття. У середині 50-х років ХХ ст., замислюючись над історико-патріотичною тематикою, створив портрет «Богдана Хмельницького», на той час вчитель с.Делева на Тлумаччині, Денис-Лев Іванцев. Робота в техніці олійного малярства майстерно виконана у притаманному для художника колориті. Перед нами постає алегоричний образ українського гетьмана, сильної і вольової людини з булавою і шаблею в руках – символами влади і бойових звитяг.

Відомий Івано-Франківський живописець, графік, випускник Київського художнього інституту, Заслужений художник України Іван Лобода народився 1926 року в с.Малі Кринки на Слобожанщині, тому, природньо, вагоме місце в його творчості займає козацька тематика та образ Богдана Хмельницького зокрема. Пафосом перемоги означене багатофігурне полотно «В'їзд Хмельницького в Київ», передчуття битви відчутне в полотні «Хмельницький на коні». Цікавими є два твори художника, де зображено гетьмана що сидить у наметі в очікуванні новин. Монументальністю вирізняється полотно із зображенням Хмельницьким у весь зріст.

Про творчий доробок прикарпатського художника, підполковника УРК Івана Гаврилівка був представлений розлогий матеріал в жовтневому номері «України козацької» за 2013 рік. В часописі проілюстровано твір художника «Бій Богдана Хмельницького під Жовтими водами», виконаний 2012 року.

Образ Богдана Хмельницького зустрічається у графічних творах Миколи Варенні, Ігора Деркача, Остапа Гнатюка, Генадія Марченка та ін. В середині ХХ ст., встановлено скульптурну постать гетьмана у весь зріст із піднятою булавою в руці біля м.Галича на перехресті доріг, одна з яких веде до с.Кринос. Високими мистецькими якостями вирізняється меморіальна дошка Богдану Хмельницькому в м.Калуші, встановлена 1995 року з нагоди 400-річчя від дня народження гетьмана, відкрита в день IV роковин Незалежності України.

Ще одним подарунком івано-франківцям від Українського Реєстрового Козацтва стало відкриття меморіальної дошки гетьманові України Богдану Хмельницькому на одній з будівель обласного центру по вулиці що носить його ім'я. Автор дошки скульптор, член Національної спілки художників України, доцент кафедри образотворчого мистецтва ім. М.Фіголя Прикарпатського університету ім. В.Стефаніка, підполковник УРК Богдан Гладкий. Долоучилися до цієї роботи колеги скульптора ковалі Віталій Городецький та Василь Марцінко. Горизонтально закомпонована дошка гармонійно вписана у фасаді будівлі. Вона має три пластичні елементи: рельєфний портрет гетьмана, декоративну композицію з козацькою атрибутикою та сагайдак, що використовується для покладання квітів. Осердям композиції є анотаційний текст. Пластичні твори Богдана Гладкого, а саме меморіальні дошки Івану Мазепі, Семену Височану та інші, вже є окрасою Івано-Франківська.

На Прикарпатті шанують славу історію козащини, ознакою чого, в тому числі, є звернення художників до образу гетьмана Богдана Хмельницького.

КОЗАЦТВО У МАЛЯРСТВІ БОГДАНА БРИНСЬКОГО.

Богдан Бринський – Івано-Франківський художник. Богданова матінка, з рідкісним для Галичини іменем Петрунеля, Богом дану дитину призвела на світ на Покрову, заступницю козацтва 16 жовтня 1960 року. Можливо, тому вагому частку в його творчості займає козацька тематика. А ще тому, що рід Бринських козацький, який має глибокі коріння, історія якого сягає сивої давнини. А ще, тому, що зростав біля дивовижних краєвидів дністрових круч у свідомій українській родині, що мав за Вчителя Опанаса Заливаху й патріотичне оточення серед друзів і приятелів під час навчання, праці в Художньому музею, на художньому факультеті Прикарпатського університету, на численних всеукраїнських та міжнародних виставках і пленерах.

А ще, очевидно, тому, що йому особисто близька естетика козацтва, його дух і чесноти. «Навіть зовнішність представників роду, – розповідає Богдан Бринський, – вказує на те, що ми зі степів. Як я собі розумію, козак – це вільна «степова» людина, що чимдуж прагне до волі, це воїн без страху та сумнівів. Мої пращури були саме такими». Такий і Бринський – навіть з вигляду як Козак Мамай: погляд має уважний і пронизливий, сидіти вміє по-турецькому і затягне, часом, тютюну з люльки носогрійки, чаркою почастиє і пісню заспіває.

Пензлю цього непересічного майстра малярства належать численні пейзажі, портрети, натюрморти, абстрактні твори. Він художник-реставратор та іконописець, довершено володіє писаним козацьким шрифтом. Але саме у творах на козацьку тематику він явив себе сповна. Козаки на живописних полотнах Бринського не є надто войовничі, завше замислені, серйозні, проте зовсім не обтяжливі. У них панує вітер вольності, вони не спинні в леті, вони прагнуть руху, боротьби, звитяги, свободи. Для художника важливо не відтворити подію, а спробувати передати її емоційний стан крізь призму свого відчуття. Навіть назви робіт художника є радше символічно-поетичними, а ніж конкретно-історичними: «В похід», «Після бою», «Хортиця кличе», «Чи ярма наші німби», «На чатах», «За Дунай» і т.д.

З 1995-го року Богдан Бринський – член Івано-Франківської обласної організації Національної спілки художників України. Його твори зберігаються в художніх музеях Львова, Івано-Франківська, Чернівців; приватних колекціях України та за кордоном, вони закуплені Дирекцією художніх виставок спілки художників України. З-поміж переліку численних виставок, де був представлений художник доречно згадати: «Хутір» – Хмельницький, Львів, 1996 р.; 2001 р. «Мальовнича Україна» – Івано-Франківськ, 2001 р.; «Хортиця крізь віки» – Запоріжжя 2003 р.; міжнародні пленери «Мамай – фест» – Дніпродзержинськ, Севастополь, Мукачєво 2010 р. та ін.

За його словами, «тема козацтва та національно-визвольного руху в Україні є недостатньо осмислена не лиш на рівні суспільному, але й часто на особистому. Історичні дискусії в суспільстві часто відбуваються номінально, тому починати слід із себе, бо тема козащини містить велику кількість

важливих насущних питань, серед яких духовність, відповідальність, національна свідомість, мова...»

«Раніше, – каже художник, – я сприймав світ чорно-червоно. Були козаки, я був боєць. Все думав про Україну. Про духовність. Мене зачіпав комунізм. Хотілося, щоб народ рухався до кращого і кожен розумів свою місію. Я й тепер про це думаю, але зараз розумію Бог суддя...». Ці слова Богдана Бринського виразно суголосні з його творчістю. Він є підвладним високій ідеї, емоції, натхненню та спроможності живописного матеріалу – фарби, яка колірними потоками площин, ліній, мазків переходить з палітри на полотно через душу і серце художника. «Замість» фактурного напластування фарби, рвучкість рухів пензля, поява і зникнення мінливих силуетів, експресивність – характерні ознаки його творів.

Живописні полотна Бринського впізнавані завдяки творчому темпераменту художника, якому притаманні нестримність, динамічність, присутність живого пульсуючого оголеного нерву образотворчої мови. «Богдан володіє своєю мовою і навіть традиційні символи зображає в сучасному ключі», – каже про творчість Бринського товариш художника, письменник Юрій Андрухович. А кум художника, мистецтвознавець Петро Кузенко зазначає, що «елементи міфології та християнства органічно акумульовані у відтворенні Б.Бринським козацької минувшини. Образна мова сприяє сакралізації цієї доби в історії України. Митець не прагне документальної точності відтворених подій, а намагається через підсвідоме, інтуїтивне, ірраціональне передати своє розуміння епохи... У своїх творах він ніби створює нову реальність, неповторну художню структуру, що несе певну ідею, яка є виявом злету української духовності, відображення одвічної боротьби народу за волю».

Споглядаючи живопис Богдана Бринського, відчувається, що цей сучасний український художник-патріот своєї Батьківщини є від Бога талановитий та наділений почуттям внутрішньої свободи і неспокою. Козацька тематика у його творчості є яскравою сторінкою новітнього українського образотворчого мистецтва.